

тое, што ён паведамляе, калі ён выкарыстоўвае ўсе магчымасці маўлення і вызначае тактыку маўленчых паводзін, то прафесійнае маўленчае майстэрства прыйдзе абавязкова.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Русецкий, В. Ф. Культура речи учителя: практикум : учеб. пособие / В. Ф. Русецкий. – Минск : Універсітэцкае, 1999. – 239 с.
2. Рыданова, И. И. Основы педагогики общения / И. И. Рыданова. – Минск : Беларус. навука, 1998. – 319 с.

Ю. А. КАПЦОВА

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

МЕТАДАЛАГІЧНАЯ КАШТОЎНАСЦЬ ФЕНАМЕНАЛОГІІ ДЛЯ БЕЛАРУСКАГА МОВАЗНАЎСТВА

Фенаменалагічны аспект для мовазнаўства, як і для іншых гуманітарных навук, аказваецца надзвычай важным. Разважліваму разуменню свету супрацьпастаўляецца яго непасрэднае ўспрыманне і ўсведамленне. У фокус лінгвістычнага даследавання ўводзіцца феномен *сэнсу*. Аднак не існуе сэнсу самога па сабе. Ёсць сэнс “для каго”. Свядомасць усяму надае сэнс. Ёсць толькі свет усвядомлены, з якім і ўсталёўваецца сувязь чалавека праз яго свядомасць.

Метадалагічнае значэнне фенаменалогіі для мовазнаўства заключаецца перш за ўсё ў тым, што яна *арыентуе лінгвістыку ў сферу пазнання*. Фенаменалагічны сэнс дзеяслова *спазнаць* выяўляецца ў галіне *sapere*: *спазнаць самога сябе, спазнаць другога, спазнаць жыццё, спазнаць раскошу, спазнаць сапраўднае і часце* і г. д.

Лінгвістыка традыцыйна зыходзіць з палажэння, што мова з’яўляецца ведамі, выражанымі сістэмай паняццяў. “Мы з поўным правам можам лічыць мову асаблівымі ведамі... Калі мову лічыць ведамі, то яна разам з тым уяўляецца, з аднаго боку, дзеяннем, справай, з другога – рэччу, прадметам знешняга свету” [2, с. 94–95]. Аднак “зразумець” і “пазнаць” не адно і тое ж. Пазнанне не працэс даследавання, а *ход* ініцыяцый – іспытаў. У ім чалавек не задавальняе ўласныя жаданні, а спатольвае прагу (*прага пазнання*), не задзейнічаны, а заняты. Паняцце з’яўляецца толькі разумовай адсылкай да прадмета, а не непасрэднай прэзентацыяй рэаліі для нас.

Непасрэдны вопыт пазнання Б. Расел называў “знаёмствам”; у ім рэалія прад’яўлена рэцыпіенту відавочна. Ведаць нешта не значыць быць з ім знаёмым. Вопыт знаёмства прысутнічае а ргіогі (“перш за ўсё”, “перадусім”) і дапрэдыкатыўна (“невывязна”). Пазнанне бясконцае, а разу-

менне – гэта “прошлы час” (зразумеў і ўсё). Нельга, напрыклад, пазнаць другога чалавека да канца. Кожны раз ён “не такі, як учора”, і мы знаёмімся з ім як бы занова.

Дзякуючы феноменалогіі **лінгвістыцы становяцца даступнымі рэчы ў аспекце іх аўтэнтычнасці**. Феномен аўтэнтычнасці ўсведамляецца праз негачыю, характарызуецца чыста адмоўнымі прыкметамі: *аўтэнтычны* ‘не паказны, не падстаўны, не падложны, не фальшывы’: *аўтэнтычны тэкст, аўтэнтычная крыніца* (ТСБМ, т. 1, с. 304); параўн. рус. *подлинник* – ‘не копія, не список, не снимок, не подделка’ (МАС, т. 3, с. 196).

Аўтэнтычнае разумеецца ў аспекце непераймальнасці. Аўтэнтычнасць – антытэза ідэнтычнасці (непаўторнасці); непаўторнасць (vs непераймальнасць). Аўтэнтычнае кратнае (“разавае”). Аднак “яшчэ раз” не значыць “паўтарыць” (раз на раз не прыходзіцца); аднойчы (vs раз). Аўтэнтычнае прадугледжвае творчасць і аўтара. Усё аўтэнтычнае мае сваю *крыніцу* (выток), да якой узыходзіць. Астатняму ўласціва паходжанне. Аспект аўтэнтычнасці прысутнічае, напрыклад, у характэрным для кожнага чалавека і этнасу ідыялекце. Аўтэнтычны пачатак мовы выяўляецца ў мастацкай творчасці і асноватворным яе прынцыпе – *мімесісе* (стар.-грэч. *μίμησις* – перайманне). Міместычнасць характэрна для шматлікіх моўных аналогій і цытацый. Сваім крытычным пачаткам (слоўныя пародыі, мянушкі, дражнілкі, абзывалкі і да т. п.) беларуская мова, як і любая другая, абавязана прынцыпу пераймання.

Аўтэнтычнае ўвасабляецца і выяўляецца. Увасобіць не значыць нешта аформіць ці сканструяваць. Пры ўвасабленні надаецца рэчыўнасць таму, што само рэччу не з’яўляецца: *увасобіць сэнс, увасобіць думку, увасобіць мару, увасобіць прынцып* і г. д. Увасобленае само гаворыць (рус. *вещает*), фактычна ні пра што не кажучы і нічога не паказваючы. У слове *ўвасабленне* заключаецца генеральная місія творчасці.

Аўтэнтычнасць карэспандуе з сутнасцю. М. Хайдэгер гаворыць пра аўтэнтычныя і неаўтэнтычныя мовы. Мова сутнасцей ёсць мова аўтэнтычная. Гэта мова жыцця, мова міфа, мова паззіі, у якой пераважнай стыхіяй з’яўляецца інтуіцыя. У працы “Путь к языку” [4] вучоны запэўнівае, што сутнасць чалавека ўвасоблена ў мове. Мы жывём перш за ўсё ў мове і пры мове. Аўтэнтычная мова, паводле Хайдэгера, – гэта нешта большае, чым звычайная мова як сродак камунікацыі. У сваіх працах вучоны шукае аўтэнтычныя характарыстыкі мовы, разумеючы яе не як гістарычна сфарміраваную сістэму знакаў, а як *жывую* стыхію.

Метадалагічна істотным момантам у феноменалагічным падыходзе з’яўляецца **акцэнтуацыя інтуітыўнасці**. Інтуіцыя (ад лац. *intueor* – пільна гляджу) антынамічна дыскурсіўнасці (разважлівасці). Паводле А. Бергсана, інтэлект здольны фабрыкаваць агульныя паняцці і ствараць тэорыі, якія

прэтэндуюць на ісціну. Аднак інтэлект не ў стане спасцігнуць сутнасць рэчаў без разумовых аналітычных разваг, спазнаць жывы вопыт жыцця. Гэта прэрагатыва інтуіцыі [1, с. 251].

Падчас аналізу інтэлект становіцца як бы на знешні пункт гледжання ў адносінах да рэчаў. Ён імкнецца спасцігнуць рэч праз тое, што ёй не з’яўляецца. Інтэлект бачыць свет “кінематаграфічна”. Яго можна параўнаць з паслядоўнасцю кадраў на кінаплёнцы. Аднак усё, што адбываецца паслядоўна, не мае нічога агульнага з тым, што ажыццяўляецца паступова – крок за крокам. Робячы стаўку на выніковую выгаду, інтэлектуальная праца не арыентавана на карысць, якая шукаецца ў кантынуальным (безупынна пераменлівым) свеце; выгадна *каму*, аднак карысна *для каго (чаго)*.

Інтуіцыя ў мове штодзённасці выяўляецца як угадваанне: *угадаць* ‘распазнаць сэнс, сутнасць каго-, чаго-н.’, ‘пазнаць у чым-н. знаёмы прадмет, у кім-н. знаёмага чалавека’ (ТСБМ, т. 5, с. 609). Надзвычай важнай аказваецца інтуіцыя ў непасрэднай гутарцы з іншым чалавекам. Інтуітыўна ўгадваецца сэнс, які ўкладвае ў свае словы адрасант, яго настрой, ход думак, верагодныя ўчынкі. У сітуацыі, калі “чужая душа поцемкі”, пазнанне другога чалавека ажыццяўляецца шляхам інтуітыўных здагадак: *гадаць* ‘выказваць здагадку, меркаваць’ (ТСБМ, т. 2, с. 10).

Фенаменалогія заклікае лінгвістыку павярнуцца да ***кантынуума рэальнасці***, у якой ажыццяўляецца маўленне. У кантынуальнай сітуацыі ўсё безупынна ажыццяўляецца і *мяняецца*, аднак нічога, па сутнасці, не адбываецца і не змяняецца; змены (vs перамены). Разнастайныя элементы мовы сваім узнікненнем абавязаны сітуацыі гутаркі і прысутнасці ў ёй тых, хто гаворыць. Напрыклад, кожнаму знаёмае несупадзенне аб’ектыўнага часу з часам, які “імгненна праляцеў” у кампаніі з кімсьці. Рэальны час абапіраецца не на моманты, а на перыядычныя імгненні, якія не цягнуцца “паміж”, а доўжацца “ад... і да...”: *ад цямна да цямна, з вечара да ранку, ад калыскі да магілы* і г. д. Падчас імгнення ажыццяўляецца непасрэднае ўспрыманне і селектыўнае ўсведамленне рэальнасці, якая праходзіць патокам перад рэцыпіентам.

У кантынууме гутаркі выяўляецца феномен “майго свету”. Вымаўляючы “мой боль”, моўца пастуліруе віртуальную рэальнасць, якая несумненна для яго, аднак не існуе аб’ектыўна (у камені болю няма). Рэальнасць “майго свету” лакалізуецца і заўсёды знаходзіцца пры чалавеку – у прасцэніуме “вось тут”. Рэцэпцыя не рэальна без *майго* слухача, *майго* гледача, *майго* вучня і г. д. Ідэальны стан фенаменалагічнага ўспрымання негатыўны – слухаць, *нічога* не чуючы, глядзець, *нічога* не бачачы, датыкацца, *нічога* не крапаючы, і г. д. Рэальнасць “майго свету”, па сутнасці, праходзіць без знака запытання. Для яе характэрны толькі SOS-пытанні:

Як прайшоў дзень? Як прайшоў тыдзень? Як прайшло жыццё? Рэлевантны адказ – “Нічога”. У выпадку “чаго” з’яўляецца не прымальнае для этасу “майго свету” *абы* – *абы-як* (*абы з кім, абы-дзе, абы-што* і г. д.).

Фенаменалогія дае магчымасць даследаваць не толькі тое, што ажыццяўляецца ў *real-time* (“зараз”), але і архаічнае – даўно *мінулае*. Э. Гусэрль называў фенаменалогію “археалогіяй чалавечага мыслення”. Археалагічна падыходзіў да гуманітарных ведаў і М. Фуко. Паварот да археалогіі мовы пазбаўляе мовазнаўства гістарычнай манументальнасці, калі “словы і правілы даюцца гісторыяй як нешта гатовае і непарушнае” [3, с. 155]. Фенаменалогіяй прыўносіцца ў мовазнаўства параметр археалагічнай *глыбіні*. Глыбокі – гэта не толькі ‘вельмі даўні, аддалены’, але і такі, які ‘характарызуецца глыбінёй унутранага свету’, ‘тычыцца сутнасці якіх-н. з’яў’ (ТСБМ, т. 2, с. 59). Лексічнай спалучальнасцю прыметніка *глыбокі* як бы акрэсліваецца сфера таго, чым мае займацца фенаменалагічная лінгвістыка: *глыбокая думка, глыбокі сэнс, глыбокая натура, глыбокія перажыванні; глыбіня пачуццяў, у глыбіні душы* і да т. п.

Абыходзячыся без сведкі, “вось”-рэальнасць жыва праходзіць перад відавочцам, схільным бачыць ва ўсім безасабовы жыццёвы пачатак і характэрную для яго незвычайную сілу. Фенаменалагічная свядомасць знаходзіць апору ў *міфе* – старажытным недыскурсіўным шляху пазнання свету. У міфе выяўляецца імкненне ўсвядоміць відавочна-беспрычыннае і знайсці *свае* адказы на незразумелыя пытанні. Міфічны эпітэт “жывога” атрымлівае ўсё, што пакуль яшчэ не стала фактам – *жывы гук, жывая музыка, жывая сіла, жывыя кветкі, жывое месца, жывая вада* і г. д. Фенаменалогіі ўспрымання абавязаны міф “жывога слова”, якое гучыць у кантынууме “вось-рэальнасці”. Яго не выбіраюць, а шукаюць. “Як я знаходжу слова? Іншы раз гэта адбываецца так, нібыта я супастаўляю няўлоўныя адценні пахаў: гэта занадта... і гэта таксама не тое... – а *вось гэтае* падыходзіць. <...> Нарэшце да мяне завітвае шуканае слова: «*Вось яно!*» <...> Слова, якое падыходзіць *вось* сюды, услізгае ад мяне, а я спадзяюся яго *вось-вось* знайсці” [3, с. 155].

Было б памылкай гаварыць пра міф толькі ў прошлым часе. Міф творацца ў мастацтве, ствараючы творчую аўтарскую міфалогію. Захапляючыся чымсьці-кімсьці і характарызуючы яго эпітэтамі *цудоўны, чароўны, боскі* і да т. п., сучасны чалавек, па сутнасці, займаецца міфатворчасцю. Аспект міфалагізацыі прысутнічае, напрыклад, у абагаўленні жаночкасці: *багіня* ‘пра жанчыну ідэальнай прыгажосці і грацыі’ (ТСБМ, т. 1, с. 323).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бергсон, А. Творческая эволюция = L'évolution créatrice / А. Бергсон ; пер. с фр. В. А. Флеровой. – М. ; Жуковский : Кучково поле, 2006. – 380 с.

2. Бодуэн де Куртенэ, И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ ; вступ. ст. В. В. Виноградова, В. Дорошевского ; сост.: В. П. Григорьев, А. А. Леонтьев ; Акад. наук СССР, Отд-ние лит. и яз. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – Т. 2. – 391 с.

3. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитар. наук : пер. с фр. / М. Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

4. Хайдеггер, М. Путь к языку / М. Хайдеггер // Время и бытие : ст. и выступления / М. Хайдеггер ; сост., пер., вступ. ст., коммент. и указ. В. В. Бибихина. – М., 1993. – С. 259–272.

В. М. КАСЦЮЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

МАРКЕРЫ ЭКСПРЭСІЎНАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У МАСТАЦКІМ КАНТЭКСЦЕ

Экспрэсіўнасць выступае навуковым паняццем, якое па-рознаму вызначаецца ў мовазнаўчых працах. З пункту гледжання В. М. Тэліі, экспрэсіўнасць – гэта “семантычная катэгорыя, што надае маўленню выразнасць за кошт узаемадзеяння ў зместавым боку моўнай адзінкі, выказвання, тэксту, ацэначных і эмацыйных адносін суб’екта маўлення (моўцы ці таго, хто піша) да таго, што адбываецца ў знешнім ці ўнутраным для яго свеце” [1, с. 637]. Р. Р. Чайкоўскі пад экспрэсіўнасцю разумее “па-першае, аб’ектыўна існуючую ўласцівасць моўных сродкаў павялічваць прагматычны патэнцыял выказванняў, надаючы ім патрэбную псіхалагічную накіраванасць, і, па-другое, створаную функцыянаваннем пэўнай сукупнасці экспрэсіўных сродкаў мовы спецыфічную атмасферу выказвання, што заключаецца ў здольнасці гэтага выказвання інтэнсіўна ўздзейнічаць на ўспрыманне чытача, выклікаючы ў яго пэўную інтэлектуальную ці эмацыйную рэакцыю” [2, с. 193]. Паводле Н. А. Лук’янавай, экспрэсіўнасць ёсць “семантычны змест слова, састаўнымі кампанентамі якога з’яўляюцца “эмацыянальная ацэнка”, “вобразнасць” і “інтэнсіўнасць” у розных камбінацыях адно з адным” [3, с. 71]. Беларускія мовазнаўцы Ю. В. Маліцкі і А. І. Шаблоўскі разглядаюць экспрэсіўныя адзінкі як прагемы, ці моўныя сродкі, што валодаюць “прагматычнай арыентацыяй” або, па-іншаму кажучы, выражаюць “прагматычны змест” [4; 5]. Даследуючы экспрэсівы-дзеясловы, Ю. В. Маліцкі прыйшоў да высновы, што экспрэсіўнасць – гэта “фармальна падкрэсленая рэалізацыя ў семантыцы дзеяслова значэння надзвычай высокай, гіпербалізаванай інтэнсіўнасці дзеяння ці працэсу”, якая “выяўляецца ў межах трох паняццевых сфер: сіла дзеяння, хуткасць працякання дзеяння і выніковы аб’ём дзеяння” [4, с. 122].